

MEDELTIDA STOCKBÅTAR I LÅNGMYRSJÖN

Arkeologisk dokumentation

Bjuråkers socken
Hudiksvalls kommun
Hälsingland
2011

*Harry Alopaeus
Bo Ulfhielm*

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från museets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20. Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

MEDELTIDA STOCKBÅTAR I LÅNGMYRSJÖN

Arkeologisk dokumentation

Bjuråkers socken
Hudiksvalls kommun
Hälsingland
2011

Rapport 2011:03
Harry Alopaeus
Bo Ulfhielm

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2011

Omslagsbild: Stockbåt framför Bjuråkers forngård. Foto: Harry Alopaeus

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Inledning	5
Metod	5
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Resultat	8
Båt 1.....	8
Båt 2.....	10
Båt 3.....	12
Datering.....	14
Kulturhistoriskt sammanhang	14
Kunskapspotential	15
Sammanfattning	16
Administrativa uppgifter	16
Käll- och litteraturförteckning	17

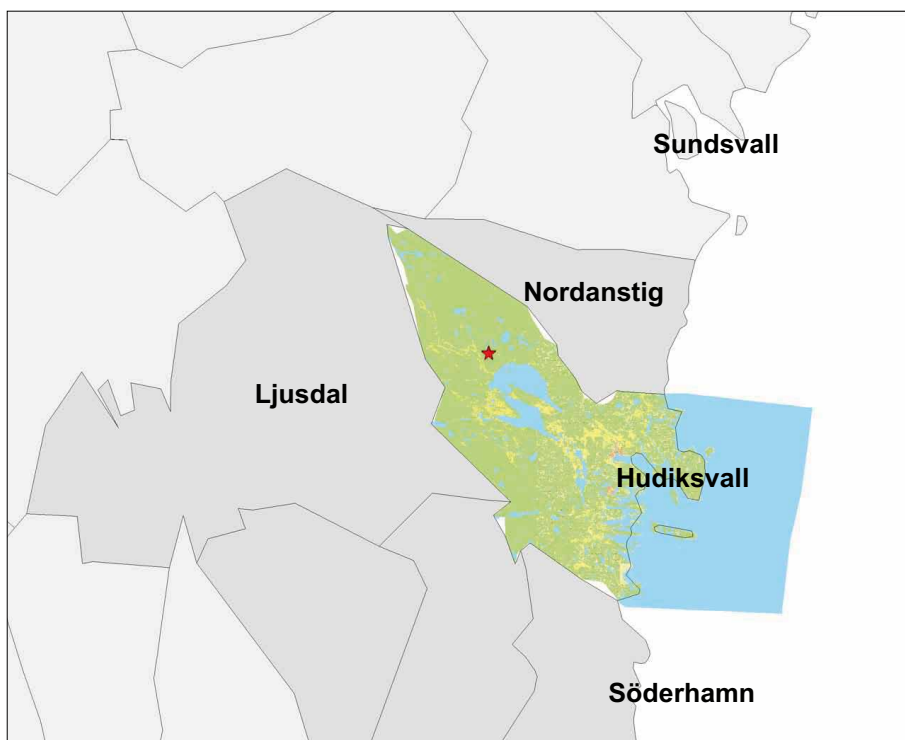

Bild 1. Översiktskarta med Hudiksvalls kommun och fyndplatsen markerad. Ur digitala fastighetskartan. Lantmäteriet. Medgivande MS2010/01366.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Thyko Fredin AB dokumenterat och daterat tre stockbåtar från Långmyrsjön, Bjuråkers socken. Två av båtarna förvaras på hembygdsgården i Bjuråker, medan den tredje är i privat ägo. Båtarna har påträffats vid olika tillfällen för mellan 30–50 år sedan i samband med fiske eller då vattenståndet i sjön varit lågt.

Långmyrsjön ligger intill ett område där man planerar att påbörja dagbrottsutvinning av grundämnet vanadin. Enligt ett förslag kan sjön då komma att avdelas av en damm för att tjäna som sand- och klarvattenmagasin (Hudiksvalls tidning 17/2 2010). Detta är också en av anledningarna till att dokumentationen nu initierats.

Arbetet utfördes den 18 oktober 2010 av Harry Alopaeus. Länsmuseet Gävleborg.

METOD

Båtarna dokumenterades i plan och i sektion samt fotograferades. Prov för ^{14}C analys togs från ytved. Fynden registrerades även i fornminnesregistret med angivna fyndplatser.

Bild 2. Stockbåtarna på forngården samt dokumentationsmaterial. Foto: Harry Alopaeus.

Bild 3. Stockbåt 1 upplagd på skiva för dokumentation. Foto: Harry Alopaeus, Länsmuseet Gävleborg.

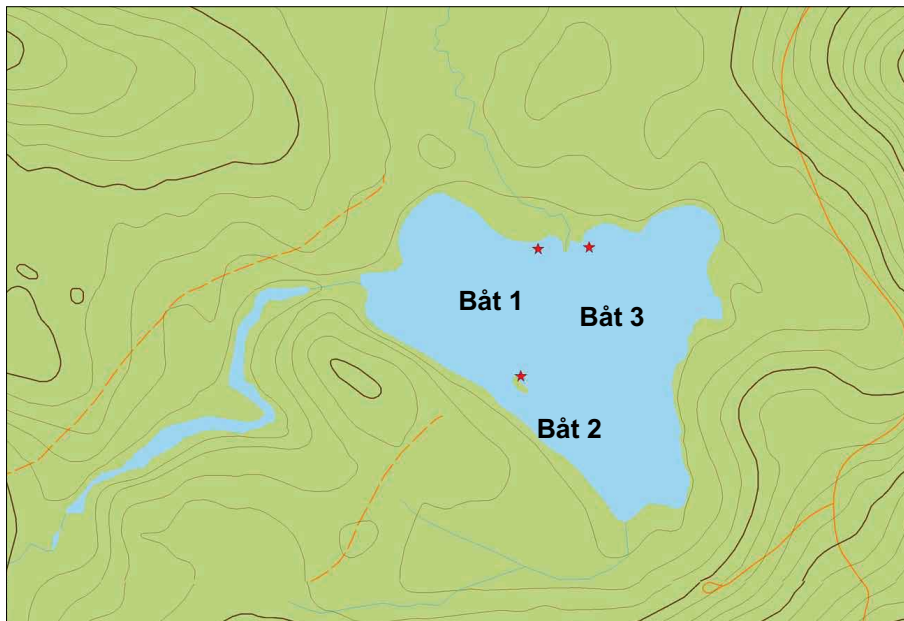

Bild 4. Detaljkarta över Långmyrsjön med fyndplatserna markerade. Ur digitala fastighetskartan. Lantmäteriet. Medgivande MS2010/01366.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Långmyrsjön ligger i ett kuperat skogsområde norr om sjön Norra Dellen. Via bäckar står sjön i förbindelse med flera andra skogstjärnar så att ett mindre sjösystem bildas. Systemet har sin avrinning i Brickabäcken som förbinder Långmyrsjön med Svågan och det uppodlade landskapet i Svågadalen. Fallet ner mot Svågan är ställvis mycket kraftigt och vattenkraften har utnyttjats på olika sätt. Här har bl.a. funnits en såg, en kvarn, linskäktar och en kraftstation (Ekblom, M 1983:37ff)

Kulturmiljön utgörs till stor del av utmarkslämningar. Här finns bl.a. flera fäbodar tillhörande byarna i Svågadalen. Stockbåtar har inte bara påträffats i den nu aktuella Långmyrsjön, i de närliggande Bursjön och Aldringen finns uppgifter om flera båtar. Det förekommer också fångstgropar och lämningar efter lågteknisk järnframställning. Dessa kan tillhöra byarnas utmarksutnyttjande, men de skulle även kunna tillhöra ett äldre skede – före den fasta bygdens etablering. I brist på dateringar är frågan ännu öppen.

I senare tider har området präglats av råvaruförsörjningen till traktens järnbruk. Dels förekommer flera gruvhål och provbrott efter järnmalm, dels finns talrika kolbottnar efter resmilor och liggmilor. I området finns även ett antal torp, flera av dessa har varit kolartorp under Hedvigsfors bruk (se Fiebranz 2003).

Bild 5. Gruvhål med skrotstensvarp vid Gruvberget intill Långmyrsjön, sannolikt tillhörande Movikens masugn ca 6 kilometer österut. Foto Maria Björck (Björck 2009).

RESULTAT

Båt 1

Stockbåten påträffades år 1959 vid fiske och förvaras nu på Bjuråkers forngård (inventarienummer XBJ 1193). Båten är trågliknande och förhållandevis välbevarad, 3,51 m lång och 0,58 m bred. Ena stäven är fallande medan den andra är tvärt avslutad. I botten inuti båten finns tydliga huggmärken, ca 5 cm breda, efter en flat yxa. Undersidan är flathuggen och saknar spår av slitage. I sidorna finns hål i relingen, 2,8–3 cm stora, som sannolikt varit fästen för stabilisatorer. I för och akter har man i modern tid drivit in metallstavar med fyrkantiga brickor i ändarna. Detta har sannolikt gjorts för att hålla ihop sidorna och förhindra sprickbildning.

Bild 6. Fören och den flathuggna undersidan. Foto: Harry Alopaeus.

Bild 7. Den tvärt avhuggna aktern. Foto: Harry Alopaeus.

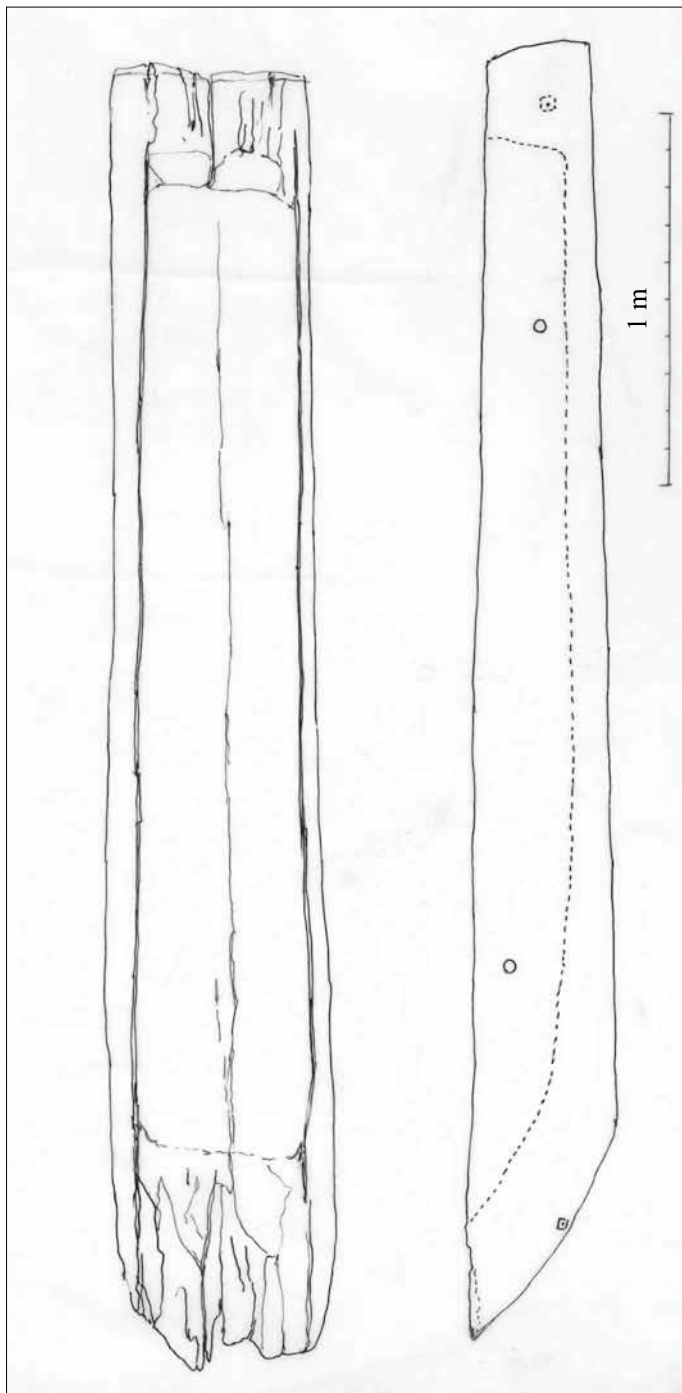
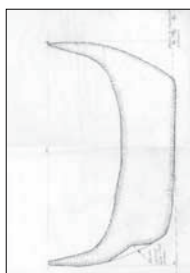

Bild 8. Båt 1 i plan och från sidan samt i sektion.

Båt 2

Denna båt skall enligt uppgift ha tagits tillvara år 1959 då den påträffades uppdragen invid en liten ö i Långmyrsjöns södra del, men fyndomständigheterna är osäkra. Idag förvaras båten på Bjuråkers forngård. Båten är kraftigt eroderad och i stort sett bara botten återstår. Längden är 3,71 m och bredden 0,44 m. Förstäven är fallande och rundad medan akterstäven är tvär. I styrbord relings-sida syns undre delen av ett hål, vilket tyder på att denna båt, i likhet med de övriga, haft stabilisatorer längs sidorna.

Bild 9. Fören är rundad och något fallande. Foto: Harry Alopaeus.

Bild 10. Spår av borrarat hål i relingssidan. Foto: Harry Alopaeus.

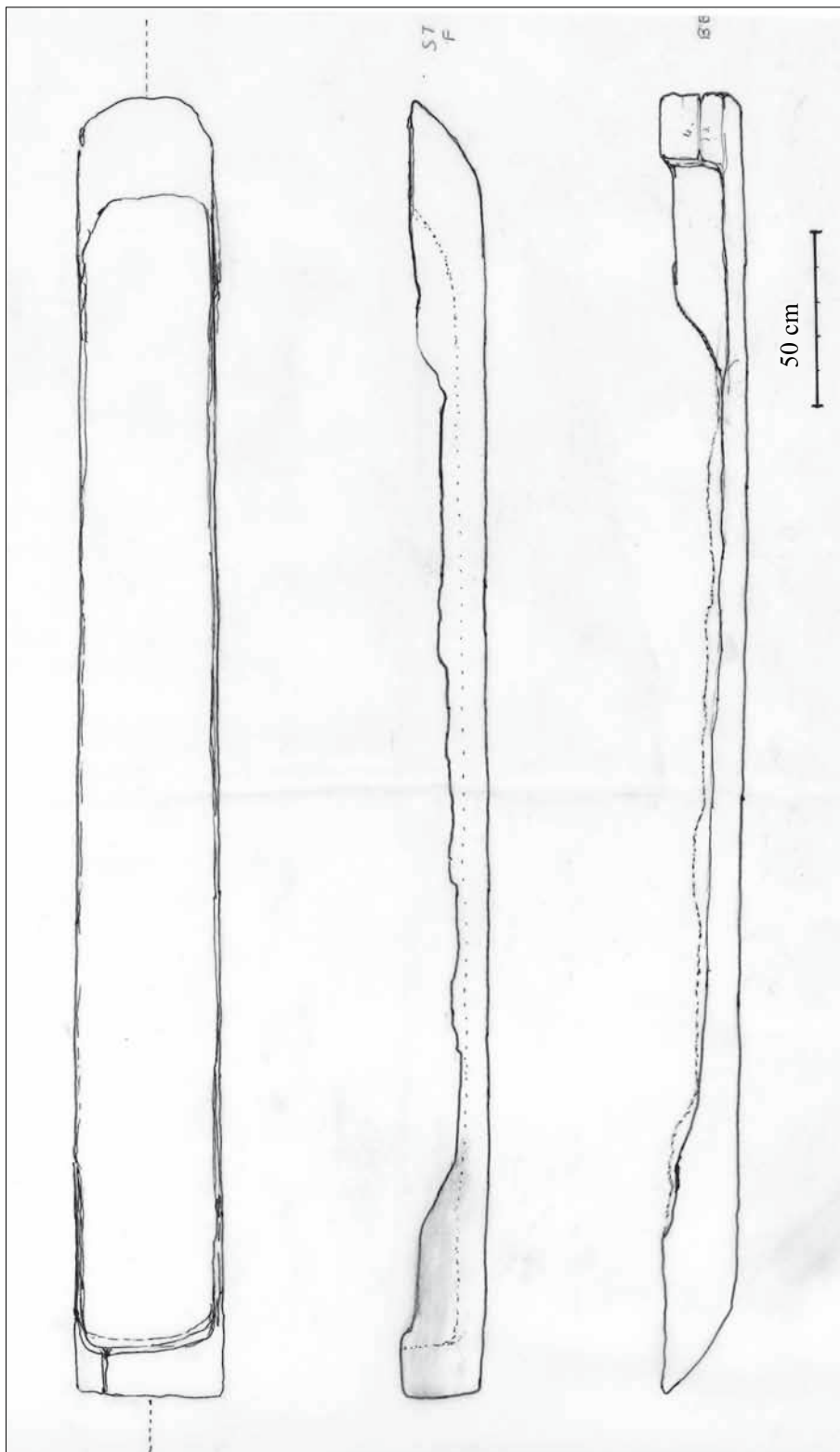

Bild 11. Båt 2 i plan och från sidan samt i sektion.

Båt 3

Inte långt från fyndplatsen för båt 1 påträffades i början av 1980-talet denna båt, som idag är i privat ägo. Båten är totalt 3,85 m lång och 0,46 m bred i aktern. Förstäven är fallande medan aktern är tvär, dock finns här en utspärad klack 0,3 m bred som sticker ut ca 0,25 m. Genom klacken är ett vertikalt hål, 5–6 × 7 cm stort och ursprungligen närmast kvadratisk. Även genom fören är ett vertikalt genomgående hål.

Hålen kan ha använts för förtöjning och förankring, men de kan också ha varit fästen för ljusterbloss (se vidare nedan).

I relingssidorna finns två hål på varje sida, ca 2,8 cm i diameter. I det främre hålet på babordsidan är en kvarsittande tapp, 0,3 m lång. Hålen har tjänat som fästen för stabilisatorer. Dessa kan ha sett ut på lite olika sätt – en variant har fastdymlade flata brädor ”vingar” längs sidorna, men de kan även ha varit trästockar av klenare dimensioner som mer eller mindre obearbetade fästs vid skrovet.

Bild 12. Aktre delen av båt 3. Foto: Harry Alopaeus.

Bild 13. Tappen genom det främre hålet på babordsidan. Foto: Harry Alopaeus.

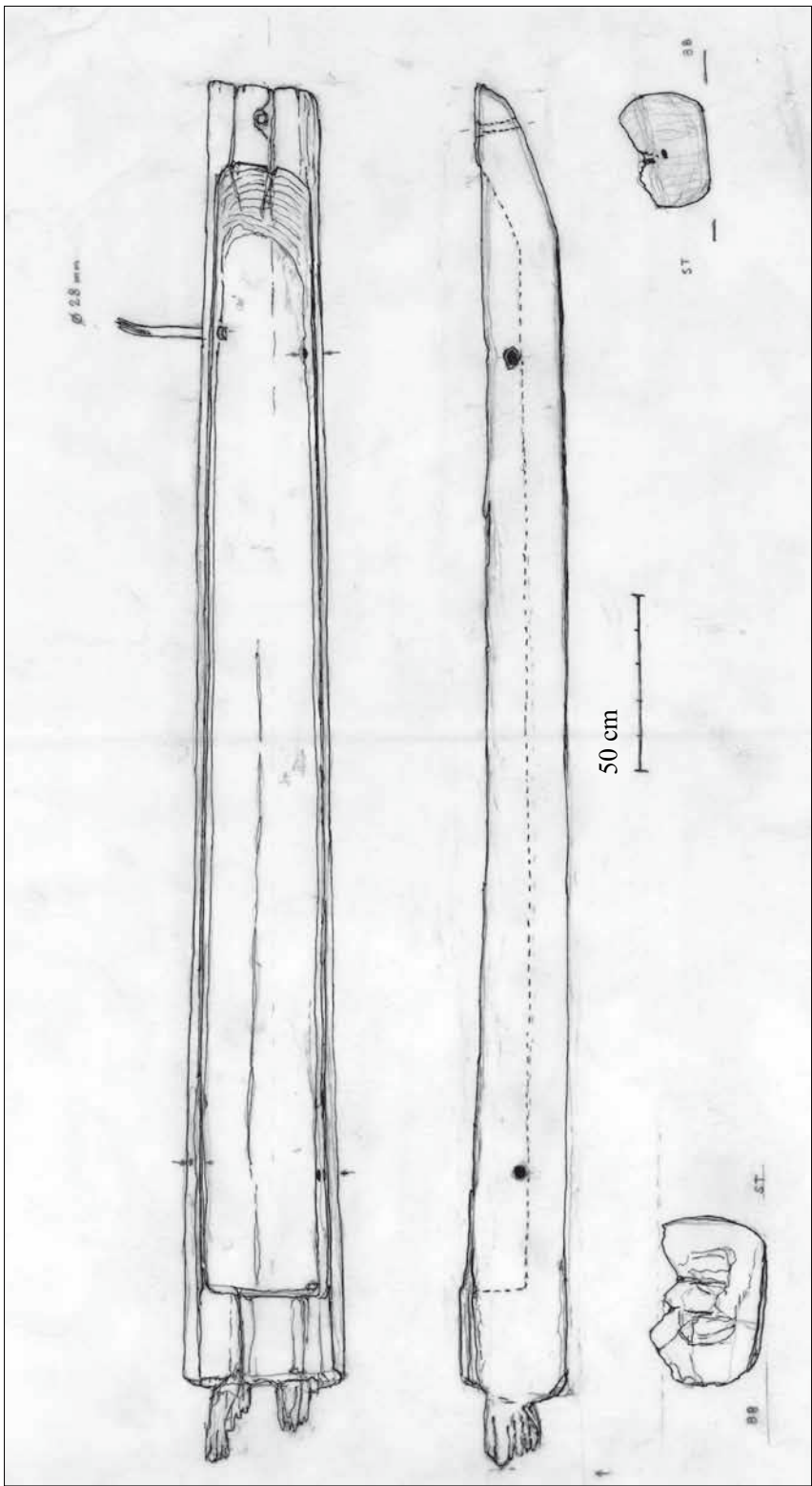

Bild 14. Båt 3 i plan och från sidan samt i sektion.

DATERING

Proverna analyserades av Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Resultatet gav följande okalibrerade värden.

Labnummer	Båt	¹⁴ C ålder BP	År e.Kr.
Ua-41135	I	538 +/- 30	1412
Ua-41136	II	866 +/- 38	1084
Ua-41137	III	460 +/- 30	1490

När värdena kalibreras, justeras för variationer i bakgrundsstrålningen, flyttas dateringarna ihop något. Dock ligger alla tre tydligt i medeltiden (1050–1521 e.Kr.)

Resultaten visar att båt 2, den mest eroderade, också var den äldsta. De övriga två kan möjligen ha brukats samtidigt, men det är också tänkbart att båt III ersatt båt I.

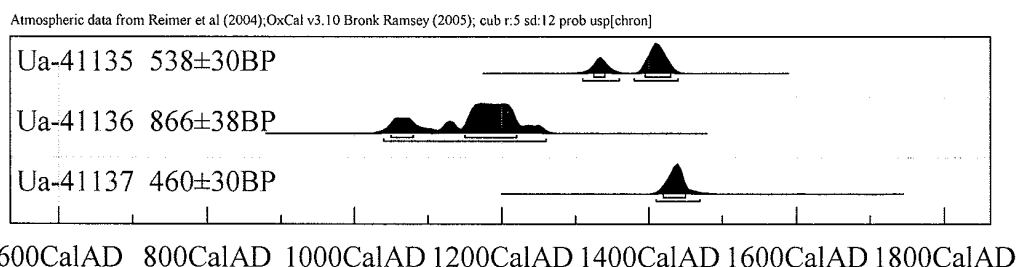

Bild 15. Dateringsintervall för kalibrerade ¹⁴C värden.

KULTURHISTORISKT SAMMANHANG

Närmaste bebyggelse samtida med stockbåtarna torde varit Svedjebo, som ligger knappt tre kilometer söderut. Bebyggelsen där finns med i Hälsinglands första skattelängd från år 1542, då noteras en enda gård på platsen (Lundell 1990:40). Ortnamnet, med efterleden -bo antyder att orten kan ha ett medeltida ursprung, men också att den inte är äldre än så. Detta gäller i princip för alla byar i Svågadalen. Den fasta bebyggelsen tycks i huvudsak etableras under medeltiden, vilken är en expansionsperiod i Hälsinglands historia. Överhuvudtaget finns få fynd som tyder på fast bebyggelse i Hälsinglands inland under järnåldern.

Stockbåtar som påträffas i norrlands skogssjöar har tidigare också oftast visat sig tillhöra medeltid och nyare tid (Ulfhielm 2004:183f). Några fynd går ner i järnålder, men det står klart att man skall se de här fynden i relation till den fasta bondebefolkningens utmarksutnyttjande. Båtarna har använts i ganska små sjöar, på någon eller några kilometers avstånd från den samtida bygden, och i områden där det även finns fäbodan, myrslättermarker, tjärdalar och andra lämningar efter utmarksbruk. Därför kan man också se den äldsta daterade båten, båt 2, som ett indirekt bevis på att bebyggelsen i Svågadalen etablerades redan under 1100-talet! Att båten tillverkats och använts av människor med mer avlägsen bostadsort än så är knappast troligt.

Det kan tänkas finnas flera orsaker till varför man hållit sig med båtar i en relativt liten skogssjö:

1. **Slätter av starrväxter.** Siffror från 1500-talets Bjuråker visar att boskaps-skötseln spelade en avsevärt större roll än åkerbruket (Lundell 1990:37). Foderanskaffningen var ett återkommande problem och förutom från naturliga

Bild 16. Genom analys av årsringarna skulle man både kunna få en mer exakt datering av båtarna och en inblick i den lokala vegetationshistorien. Båt 2 akterifrån. Foto: Harry Alopaeus.

ängsmarker togs vinterfodret till djuren från myrar och sjöstränder. Det finns etnologiska beskrivningar från Finland hur stockbåtar använts vid sjöslåtter. Från Gävleborgs län finns exempel på att man, i alla fall i folktradition, kopplat ihop båtfynd med sjöslåtter (Länsmuseet Gävleborgs bildarkiv, Torsåker 41:1)

2. **Fisket** var en stabil näringskälla som hade stor betydelse under medeltiden. Båtar nyttjades i mindre sjöar för att vittja fasta fiskefångstanläggningar som t.ex. katsor. Ljusterfiske är en annan fångst- metod som att döma av antalet ljusterspetsar och eldkorgar på museer och hembygdsgårdar varit mycket vanlig. Fisket bedrevs i mörker och för att hitta den sovande fisken lyste man upp med tjärblöss i en korg. Denna var fäst på en stör, så att ljuset kom bakom fiskaren. De vertikala hålen i båt 3 skulle kunna vara hållare för en sådan.
3. Ytterligare en tänkbar förklaring är för **upptagning av sjömalm**. På en ö i den närbelägna Skäråssjön har blästbruksslagg påträffats (Raä 23:2, Bjuråkers socken) vilket tyder att sjömalm förekommer i området och att det har använts i järnframställningsprocessen. Också vid Burtjärn finns en blästplats med kolningsgrop och blästugn vid strandkanten, vilket indikerar att sjömalm använts (Raä 43 Bjuråkers socken). Enligt uppgift skall det från bergslagen finnas exempel på stockbåtsfynd med spår av sjömalmslast (Larsson, muntlig uppgift 2011-03-16).

Kunskapspotential

De tre båtarna har hittats av privatpersoner mer eller mindre slumpartat. Det finns dessutom uppgifter om att ytterligare en stockbåt skall ha hittats i sjön, men att denna huggits upp. Man kan därför fråga sig vad en mer systematisk inventering av sjön skulle ge? I sjön finns tydligen resurser som utnyttjats under lång tid och som gjort det värt att ha båtar här under flera århundraden. Det vore intressant att undersöka hur lång båtsuccession som kan beläggas samt om, och

när, det sker en övergång från stockbåtar till bordbyggda ekor. Det vore också intressant att försöka få klarhet i vilka resurser som utnyttjats, och om detta förändrats över tid.

I detta sammanhang är själva stockarna som båtarna är byggda av intressanta. Bara i båt 1 kan ungefär 170 årsringar iaktas. Tillsammans bildar stockarna en mycket lång årsringskedja där förändringar i ringarnas utseende och bredd kan berätta om lokala klimatvariationer, avverkningar och skogsbränder mm. Händelser som dessutom kan dateras på året när.

En annan naturvetenskaplig metod som kan tillföra kunskap om platsen är pollenanalys. I sjösedimenten på botten bildas med tiden lager med pollen från den omgivande vegetationen. Förändringar i pollensammansättningen i olika varv kan t.ex. berätta om och när slätter och skogsbete bedrivits i området och om mark kring sjön röjts.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Tyko Fredin Ab daterat och dokumenterat tre stockbåtar som vid olika tillfällen påträffats i Långmyrsjön, Bjuråkers socken, Hälsingland. Fyndplatsen ligger i anslutning till ett område där dagbrott efter vanadin planeras och i detta arbetsföretag ingår en exploatering av sjön för anläggande av sand- och klarvattenmagasin.

Båtarna är samtliga närmare fyra meter långa och har tvär akter och fallande förstäv. Två av båtarna har hål efter stabilisatorer längs relingsidorna. En har dessutom vertikala hål i för och akter, vilka skulle kunna vara fästen för förtöjning och ankring, men det är också tänkbart att de tjänstgjort som hållare för arbetsredskap, t.ex. ljusterbloss.

Resultaten av ¹⁴C dateringen visar att båtarna använts under medeltiden – den äldsta från 1100-talet, nästa från tiden kring sekelskiftet 1400 och den yngsta från senare delen av 1400-talet.

Närmsta samtida bebyggelse är Svedjebo som ligger några kilometer söderut i Svågadalen. Sannolikt har båtarna använts av människorna där till fiske, våtmarksslätter och möjligen även för upptagning av sjömalm.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighet: Svedjebo5:6 m.fl.

Koordinater: Båt 1 X6870712, Y1538543. Båt 2 X6870440, Y1538507. Båt 3 X6870714, Y1538653.

Ekonomiskt kartblad: 16G4h Våtmor (RT90)

Fältarbetsperiod: 18 oktober 2010

Dokumentationsmaterial: fotografier och ritningar förvaras på Länsmuseet Gävleborg.

Fynd: Inga fynd tillvaratogs.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

- Björck, M. 2009. Brickagruvan, arkeologisk utredning, Läns museet Gävleborg
Slutredovisning. DNR 2038/320.
- Ekblom, M, 1983. Bjuråker, rapport från projekt hembygdsforskning läsåren
1980/81, 1981/82, Friggesund.
- Hudiksvalls tidning, 17 februari 2010. Gruvföretag vill bygga damm genom
Långmyrsjön.
- Lundell, J, 1990. Svågadalen, kultur och turism i Bjuråker. Historik och förslag.
Hälsinglands museum. Hudiksvall.
- Fiebranz, R. 2002. Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier,
Bjuråker 1750-1850. Studia Historica Upsalensis 203. Uppsala.
- Ulfhielm, B. 2004. Funderingar över stockbåtsfynd från Gävleborgs län.
Bottnisk kontakt XI, 2002. Härnösand.

Arkiv

Gävle

Läns museet Gävleborg bildarkiv, Torsåker pärm 41:1, fornminnen

Otryckta källor

Fil Dr Gunilla Larsson, muntlig uppgift, 16 mars 2011

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Box 746, 801 28 Gävle 026-65 56 00
Museet: S Strandg 20 Fogden: Styrmansg 4
www.lansmuseetgavleborg.se